

Läsning som passion och social praktik: Om läspraktiken i en bokcirkel

Lotta Bergman

Abstract

This article deals with research on the reading practice of ordinary readers in a book club. The background is the increasing interest in book club activities, but also the growing gap between professional reading within the academy, characterized by critical distance and analysis, and ordinary readers reading, often considered as immersive, naïve and uncritical. The lack of research on ordinary readers reading has been noticed by several scholars (Felski, 2008, Miall, 2006; Persson, 2011). The purpose of the study is to understand the characteristic features of the reading practice and the meaning making processes that takes place within it. The case study was carried out in a book club with seven women who meet regularly to discuss fiction. The material consists of four documented meetings, interviews with all participants and notes taken in connection with the meetings. The result show a multifaceted reading practice characterised by, on the one hand, immersion and strong emotions and, on the other hand, critical reflections on both the fictional and the real world. The reading practices affects the participants' reflections on their lives and their place in society in a decisive way. The result can provide important insights for the teaching of literature.

Keywords

Women's book club, reading fiction, reading practice, ordinary reading, critical reflection.

Lotta Bergman, senior lecturer, Malmö University. lotta.bergman@mah.se

Inledning och bakgrund

Den här artikeln presenterar resultatet från en empirisk undersökning av en grupp kvinnliga läsares läsning i en bokcirkel⁷. Tidigare forskning visar att motiven för att vara med i en bokcirkel och för att dela sina läsupplevelser med andra skiftar och både den ensamma läsningen och att dela läsupplevelser med andra kan fylla flera funktioner i deltagarnas liv (Se t.ex. Long 2003; Rehberg Sedo, 2004; Felski, 2008). Att människor träffas för att diskutera litteratur och läsupplevelser är inget nytt men det är ett intresse som har ökat under det senaste decenniet. Statistik gällande bibliotekens bokcirkelar visar enligt Rydbeck (2006) en dramatisk ökning mellan 2007 och 2011. Öppna bokcirkelar av den karaktär som biblioteken erbjuder kan också drivas av till exempel studieförbund eller av en bokhandel och de kan vara virtuella eller bygga på fysiska möten (Söderlund, 2004; Rydbeck, 2012). Mitt intresse är emellertid riktat mot en så kallad fristående eller privat bokcirkel vilket betyder att deltagarna själva tar initiativ till och driver cirkeln. Det innebär vidare att bokcirkeln är sluten på så sätt att den bildats av en grupp människor som redan kände varandra och att nya deltagare tagits in först efter att de accepterats av den befintliga gruppen. Enligt Rydbeck (2016) är fristående bokcirkelar troligen den vanligaste och också den snabbast växande kategorin.

Syftet med min studie är dels att förstå vad som är utmärkande för bokcirkelnas läspraktik, dels att förstå det meningsskapande som sker i denna läspraktik. Begreppet *läspraktik* implicerar att läsningen är en social handling som sker i ett socialt sammanhang (Se t.ex. Long, 2003; Barton, 2007; Bergman & Persson, 2013, Fuller & Rehberg Sedo, 2013). I vidgad mening innefattar läspraktiken inte enbart läsningen av den tryckta texten och det efterföljande samtalet i bokcirkeln utan också en mångfald av omkringliggande aktiviteter, platser, artefakter, ritualer, människor och sociala relationer, vilka bildar en komplex väv av innebörder (Felski, 2011). Vidare ingår de känslomässiga, taktila och sinnliga upplevelser som deltagarna förknippar med läsupplevelsen (Persson, 2015). De frågor jag ställer är följande: Hur talar bokcirkelnas deltagare om sin läsning och sina läsupplevelser? Vad handlar deltagarnas samtal om? Hur används den litterära texten i boksamtalen?

⁷ Litteraturcirkel, läsecirkel och bokcirkel används ofta synonymt. Jag har valt ordet bokcirkel eftersom det används av deltagarna.

Mer omfattande studier av bokcirkelverksamhet har de senaste två decennierna gjorts inom flera vetenskapliga discipliner. Hartley (2002) undersöker utbredningen av bokcirkelverksamheten i England, medan Longs sociologiska studie från 2003 är en longitudinell fallstudie av kvinnors bokcirklar i Houston-området där verksamheten i bokcirkelarna ses som sociala praktiker av stor betydelse för kvinnornas liv och syn på sig själva. Studier av bokcirklar där intresset riktas mot läsningens sociala dimensioner har också gjorts av Rehberg Sedo (2004), Taylor (2007) och Fuller & Rehberg Sedo (2013). I Sverige finns t.ex. undersökningar av virtuella bokcirklar (Söderlund, 2004), privata bokcirklar i en avhandling om konsumtionspraktiker och läsvanor (Schultz Nybacka, 2011) och av bokcirklar på folkbibliotek (Rydbeck, 2016).

Min studie öppnar för nya perspektiv genom användandet av begreppet läspraktik i vidare mening och intresset för läsning som passion och social praktik. Vidare kan studiet av vardagliga läsares läsning⁸ bidra till en problematisering och nyansering av förhållandet mellan professionell läsning, präglad av distans och kritisk analys, och vardaglig läsning som ofta beskrivs som naiv och präglad av lust och inlevelse. Studien är en del av ett större forskningsprojekt, Inlevelsens dialektik (Persson, 2014), där just olika sätt att läsa skönlitteratur undersöks, dels i professionella läspraktiker i ämnet litteraturvetenskap, dels i vardagliga läspraktiker där läsare möts i olika former av gemenskaper.

Forskare som Guillory (2000) och Stockwell (2005) menar att det finns ett stort och ökande gap mellan den professionella och den vardagliga läsningen, ett gap som tycks öka med en starkare professionalisering av litteraturvetenskapliga sätt att läsa, vilka ses som styrda av konventioner och tekniker som blivit allt svårare att tillämpa utanför akademien. Dikotomiseringen har lett till en tendens att reducera den vardagliga läsningen till enbart konsumtion, ”with no other end than momentary distraction” (Guillory, 2000, s. 43) och att de motiv för läsning som lyfts fram av vardagliga läsare ringaktats och försummats av akademien (Stockwell, 2005). Forskare som Felski (2008), Miall (2006) och Persson (2011) argumenterar för att litteraturvetenskapen behöver ägna större uppmärksamhet åt vardagliga läsares läsning.

Vad skönlitteratur och läsning betyder för vanliga läsare, hur de läser och varför, kan ge värdefulla insikter också för den som är intresserad av att

⁸ I ”The hidden foundation of critical reading” (2006) ger Persson en översikt över vad som anses vara skillnaden mellan ”critical reading” och ”ordinary reading”. Jag har valt att översätta ordinary reading till vardaglig läsning och använder i enlighet med detta val också begreppet vardagliga läsare.

utveckla litteraturundervisning och litteraturdidaktik. I både nationell och internationell forskning ifrågasätts litteraturvetenskapens textanalytiska norm med fokus på texten och dess uttrycksmedel, samtidigt som andra läsararter och förståelsen av dessa lyfts fram som viktiga (Warner 2004; Bergenmar, 2010; Persson, 2011; Thavenius, 2017). I dessa sammanhang diskuteras ett närmande mellan läsning för upplevelse, igenkänning och nöje å ena sidan och å andra sidan mer distanserad och kritiskt analyserande läsning.

Teoretiska perspektiv och centrala begrepp

Vilken betydelse läsning kan ha i våra liv, för att förstå både oss själva och den värld vi lever, är centrala teman hos Judith Langer (2005). Läsningen ses som ett utforskande, prövande och omprövande av möjligheter både i texten och i livet och som ett byggande av föreställningsvärldar. Langer lyfter fram betydelsen av de perspektivbyten som kan ske i en läsande social gemenskap. I byggandet av föreställningsvärldar urskiljer Langer fyra faser. I de två första faserna kliver läsaren in i en föreställningsvärld och rör sig i den. Läsaren använder här all sin kunskap och tidigare erfarenhet för att komma in i och fördjupa förståelsen av verket. I den tredje fasen stiger läsaren ut ur föreställningsvärlden för att tänka över det hen vet medan den fjärde fasen innebär att läsaren distanserar sig och objektiverar såväl förståelsen som läsoplevelsen och texten. Faserna ska inte ses som linjära utan läsaren växlar mellan dem i sin läsning. Det är främst den tredje och fjärde fasen som blir aktuell i min analys.

Litteraturens mening, skriver Rita Felski (2008), ligger i dess användande, vilket öppnar upp för undersökningar av ”practices, expectations, emotions, hopes, dreams, and interpretations ...” (s. 8). Hon argumenterar därför för vikten av att verkligen lyssna till vad människor säger om sina läsoplevelser (Felski, 2011). Läsningen av en text påverkas alltid av läsarens jag och det samhälle hen lever i. En text kan därför få olika betydelser för olika människor och i olika kontexter. Felski (2008) beskriver fyra ”modes of textual engagement” som hon menar är viktiga i vardaglig läsning; igenkänning (*recognition*), förtrollning (*enchantment*), kunskap (*knowledge*) och chock (*chock*). Dessa olika sätt att engagera sig i texter används i analysen av bokcirkeldeltagarnas läsning och dess innebörder utvecklas där i sitt sammanhang.

Toril Moi (2009; 2011) behandlar Beauvoirs fenomenologiskt grundade teorier om litteratur och vad litteraturen kan göra med läsaren. Utgångspunkten är att vi inte upplever världen på exakt samma sätt och att denna existen-

tiella separation kan övervinnas genom *identifikation*. Att möta en värld som överlappar den egna, där det finns möjligheter för igenkänning, men som ändå är annorlunda är en betydelsefull aspekt av läsningen. I Beauvoirs tolkning handlar identifikation inte om att bli den andre utan att för ett ögonblick se världen som den andre och ändå förbli sig själv (2009, s. 193). I litteraturen finns potentialer för förändring genom att vi får en vidgad förståelse av världen och av oss själva. Detta förutsätter emellertid en öppenhet för det utforskande äventyr som litteraturen erbjuder (Moi, 2011).

Också Nikolas Kompridis (2013) skriver om litteraturläsningens potentialer för förändring, genom möten med det som är annorlunda, det som för läsaren bortom det hen redan vet och kan tänka. Kompridis menar att litteraturen utmanar läsaren i att vara mottaglig för den andre, att förbli öppen för det som är obekant och störande (ibid. s. 21). I analysen använder jag begreppet *kritisk reflektion* som enligt en definition hämtad från Mälkki (2011) innebär att bli medveten om och ifrågasätta de antaganden som styr vårt tänkande, våra känslor och vårt handlande. Sådana reflektioner sätts ofta igång av det som upplevs annorlunda, obekant eller provocerande och de bär på möjligheter för förändring. Enligt Mälkki (2011) sammanflätas såväl kognitiva och rationella som emotionella och sociala dimensioner i den kritiska reflektionen.

Känslomässiga upplevelser i samband med läsning uppmärksammas av Karin Littau (2006) som menar att relationen mellan text och läsare också är en relation mellan två kroppar. Litteraturläsning handlar inte enbart om meningsskapande utan också om känslor. Historiskt sett har litteraturen fyllt flera funktioner, "not only to please (*delectare*) and instruct (*docere*) its readers, but also to move (*movere*) them" (ibid. s. 8). För att förstå deltagarnas känslomässiga reaktioner och tal om känslor har jag också använt mig av Sara Ahmed (2014) och hennes teorier om känslor som sociala praktiker som snarare *görs* än *är*. Känslor ses som handlingar eller rörelser i rummet vilka cirkulerar och påverkar, "they move, stick and slide" (ibid. s. 16, 195).

Metod och material

Jag fick tillgång till bokcirkeln via en före detta arbetskamrat, Eva⁹, som är medlem i en fristående bokcirkel. Ett viktigt kriterium för mitt val var att gruppen skulle bestå av icke-professionella läsare, det vill säga ingen av deltagarna fick ha som yrke att undervisa om, recensera eller forska om

⁹ Namnen på deltagarna är fingerade.

skönlitteratur. I den undersökta bokcirkeln finns följaktligen inga svensklärare, litteraturvetare eller litteraturkritiker. Gruppen präglas av stark kontinuitet när det gäller medlemmar, någon enstaka hade slutat och någon kommit till under de drygt 10 år som cirkeln funnits. Vid tidpunkten för min undersökning består gruppen av sju kvinnor, alla runt 60 år, som på eget initiativ träffas regelbundet hemma hos varandra för att samtala om skönlitteratur. Alla utom en har någon form av eftergymnasial utbildning och de arbetar i utbildningssektorn, på bibliotek, i mediebranschen och inom vården.

Materialet består av fyra bokcirkelträffar, audioinspelade i deltagarnas hem under 2014. För att minska risken att störa interaktionen i gruppen valde jag att föra anteckningar utifrån mina observationer efter träffarna. Anteckningarna är ett komplement till inspelningarna och innehåller förutom noteringar om deltagarnas interaktion också mina egna reflektioner över samtalsinnehåll. Kvalitativa intervjuer med deltagarna genomfördes efter att mina besök i bokcirkeln avslutats. Dessa kan karaktäriseras som semistrukturerade (Alvesson, 2011; Kvale & Brinkmann, 2009) då de utgick ifrån ett antal teman med tillhörande öppna frågor om läsning och läsvanor, om bokcirkeln och dess betydelse och om att samtala om böcker och läsupplevelser.

Att uppleva och att läsa är komplexa fenomen som involverar kognitiva och kroppsliga såväl som känslomässiga processer och omedvetna lager av betydelser (Balling, 2009). Att fånga en människas läsupplevelse, i själva läsakten, är omöjligt. Vad som kan dokumenteras är förståelsen av upplevelsen, så som den artikuleras, i tal eller skrift (Balling, 2009; 2016). Det meningsskapande som sker i läsakten måste då först tolkas och förstås av läsaren för att sedan kunna formuleras vid en annan tidpunkt och i en annan kontext (Balling, 2009, s. 19). Läsupplevelsens komplexa karaktär gör att den också kan vara svår att verbalisera (ibid. s.141). Skillnaderna till trots finns det en nära förbindelse mellan själva upplevelsen och artikulationen av den vilket jag menar gör det möjligt att via talet kunna säga något om läsupplevelsen. Av särskilt intresse i min undersökning är just talet om läsupplevelsen så som det kommer till uttryck i bokcirkelns träffar och i intervjuer. Deltagarnas utsagor är infällda i ett komplext socialt och situerat sammanhang, där också andras utsagor, såväl inom som utanför gruppen, och uppfattningar om vad som kan och inte kan sägas, sätter spår.

Materialet har transkriberats i syfte att komma åt innehållsaspekter. Träffarna och intervjuerna har återgetts ordagrant och i huvudsak med skriftspråksvarianter. Transkriptionerna har tolkats i en process med upprepade

läsningar i syfte att finna mönster och pröva teman som kunde bidra till förståelsen av materialet. Så småningom har en bild av helheten vuxit fram och enskilda delar kunnat förstås på ett annat sätt, vilket i sin tur har kastat ljus över helheten. I denna hermeneutiska process har tolkningen utvecklats genom *abduktion*, ett kontinuerligt dialektiskt alternerande mellan empiriska data och prövande av teorier som kan leda till ny förståelse av innebörden i ett tema (Alvesson & Sköldberg, 2009). Min teoretiska förförståelse har oundvikligen påverkat hela forskningsprocessen, från formulerandet av frågeställningar till interaktion med deltagare och hur empirin sedan konstruerats och tolkats. Forskningsprojektet har i alla avseenden följt Vetenskapsrådets forskningsetiska principer för humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning (Vetenskapsrådet, 2016).

Det följande avsnittet Samtal i tre akter beskriver hur bokcirkelns träffar är organiserade och vilka rutiner som råder för möten, samtal och bokval. Därefter följer avsnittet Läsningens och träffarnas funktioner och betydelse som bygger på intervjumaterialet. I de följande två avsnitten Känslor och fysiska förnimmelser och Frågor och kritisk reflektion analyseras själva boksamtalet i de inspelade träffarna.

Samtal i tre akter

Bokcirkelns träffar har en tydlig struktur med tre akter och det finns rutiner och konventioner för hur det hela ska gå till. I den första akten samlas man och stämmer av läget. Till detta serveras vin och snacks. Inför akt två förflyttar sig deltagarna till dukat bord för att äta soppa med tillbehör. Akt två är navet i sammankomsten, tiden och platsen för samtalet om boken och den del som får ta mest tid i anspråk av de tre timmar som träffen varar. I akt tre sker valet av nästkommande bok till kaffe eller te med en liten efterrätt eller kaka. Det är vanligt att bokcirkelverksamhet förutom diskussion av dagens bok ger utrymme för såväl mat och dryck som för andra samtalsämnen (se Long, 2003; Schultz Nybacka, 2011; Fuller & Rehberg Sedo, 2013).

I intervjuerna beskriver deltagarna den första akten som en möjlighet att prata om sådant som hänt sedan sist och slappna av inför samtalet om boken. ”Man sätter sig ner och pustar ut efter jobbet och tar ett glas vin först” (Pia). Berit ser den första stunden som ”en incheckning där man kan stämma av annat prat [...] om resor, familj, sjukdomar, sen kan man bättre koncentrera sig på det andra. Det stora värdet är ju boken men det är ju också det sociala mötet och lite småprat”. Andra beskriver det som en stund för att ”värma upp” (Ninni) eller ”ladda batterierna” (Cecilia) inför boksamtalet. Dagens

bok diskuteras inte här men det talas en hel del om andra böcker. Deltagarna berättar om andra läsoplevelser och tipsar om böcker och intressanta författare. Ibland knyter samtalet an till föregående träff, vad som lästes och diskuterades då. Emellertid får småprat om just ”resor, familj, sjukdomar” det största utrymmet.

När värdinnan signalerar att soppan är klar innebär det att samtalet ska gå in i den andra akten där dagens bok står i centrum. Övergången till boksamtalet är emellertid flytande. Spår av den första akten dröjer sig kvar men blandas nu med kommentarer om det vackert dukade bordet och inte minst om den väldoftande soppan. Innan boksamtalet kan komma igång ska alla förse sig med mat och dryck och soppan rutinmässigt smakas och berömmas. När boksamtalet sedan börjar är det som på en given signal, ”Men idag har vi Pappan och havet” eller ”Har ni hunnit läsa boken?”.

Boksamtalet börjar med en så kallad runda med syftet att alla ska få möjlighet att uttrycka sin uppfattning om och upplevelse av boken. Boken är den centrala utgångspunkten och den kan ge upphov till en rad olika samtalsämnen. Det kan röra såväl textens interna drag som författare och tillkomstsituation men leder ofta till samtal om kvinnors liv och erfarenheter, relationer och maktförhållanden i samhället. Utmärkande för samtalet är att det hela tiden pendlar mellan text och liv. Boken blir ”a resource for venturing issues around life itself”, skriver Schultz Nybacka (2011, s. 328). Mia tycker att samtalet ibland rör sig för långt bort och vill tillbaka till boken, vilket hon också uttrycker i samtalen. Ninni ser däremot utflykterna till det egna livet och samhället, som en tillgång, ”det är boken som för upp dom [samtalen] så att säga och det tycker jag är spännande”. Eva tycker också att det blir för mycket prat om annat men ”ibland är det bra också när det fladdrar iväg”. Böckerna tar upp ämnen som berör, menar hon, ”det tänder till kring fenomen i samhället som engagerar och frågor drivs, samhällsengagemanget finns där och det är intressant, annars hade jag nog inte varit med år efter år”. I gruppen råder delade meningar om i vilken utsträckning samtalet får lov att röra sig bort från texten men både texten och möjligheten att relatera dess innehåll såväl till egna kunskaper och erfarenheter som till politiska och sociala frågor är centrala i läspraktiken.

I den tredje akten ger värdinnan för dagen tre, ibland flera, förslag varefter deltagarna gemensamt resonerar sig fram till vilken bok som ska läsas till nästa gång. Det råder stor spänning i rummet när böckerna presenteras med hjälp av baksidestexter och recensioner. Deltagarna vill ofta veta mer och hjälps åt att ringa in vad det är för slags roman och vem författaren är. Sam-

talet kan också omfatta författarens övriga publikationer och jämförelser med andra böcker med samma eller liknande teman. Ett viktigt kriterium är att det ska vara en bok som det kan vara intressant att samtala om och att den ska finnas i pocketformat.

Deltagarna väljer nästan uteslutande romaner, ibland med självbiografiska drag, oftast skrivna av kvinnor. Lästips och inspiration hämtas från bokcirkeln, från recensioner i dagspress och på nätet, från Lundströms bokradio, Babel och från prisutdelningar av olika slag. De böcker som lästes till de dokumenterade träffarna är följande: *Tre starka kvinnor* (2010) av Marie Ndiaye, *Pappan och havet* (1965) av Tove Jansson, *Varför vara lycklig när man kan vara normal* (2012) av Jeanette Winterson och *Steglitsan* (2013) av Donna Tartt. I intervjuerna kommenterar deltagarna valet av litteratur. De flesta är nöjda med urvalet men det finns ett par kritiska röster. Pia menar att gruppen är för mainstream i sina val och borde läsa mer politiska böcker. Eva är kritisk till att de ofta väljer böcker som fått priser eller ligger på mediernas topplistor. Alltför ofta är de överens och tycker precis som recensenterna, säger hon. ”Vi har hittat en hylla där vi väljer böcker, kulturhyllan, eliten av författare, det politiskt korrekta.” Hon ser gärna fler böcker som är mer provocerande, till exempel *Drömfakulteten* (Stridsberg, 2006). Liksom Pia vill hon utveckla cirkeln genom att välja ”mer samhällskritiska böcker som vänder upp och ner på våra föreställningar”.

I den undersökta bokcirkeln finns flera likheter med bokcirklar som beskrivs av andra forskare. Det gäller träffarnas upplägg, konventioner för samtal och valet av böcker (Long, 2003; Schultz Nybacka, 2011; Fuller & Rehberg Sedo, 2013). Träffarna präglas av sociala ritualer där rutiner för genomförande, att få tala om annat än boken och delandet av mat och dryck är viktiga ingredienser i den sociala gemenskapen. Ritualer och konventioner fyller en viktig funktion för att strukturera träffarna och se till att alla kommer till tals men också för att stärka relationen mellan medlemmarna (Jfr. Fuller & Rehberg Sedo, 2013). När det gäller konventioner för boksamtal och bokval finns det några kritiska röster. Det handlar om hur mycket samtalet får lov att röra sig bortom boken och att valet av böcker är för ”mainstream”. Enligt Long (2003, s 135) är valet av böcker en kraftfull markör för gruppens identitet. Bokcirkelns deltagare väljer främst böcker om kvinnor skrivna av kvinnor. Böckerna väcker frågor om kvinnors liv och erfarenheter, vilket präglar gruppens samtal och kollektiva identitet.

Läsningens och träffarnas funktioner och betydelse

Förkärleken för skönlitteratur har för de flesta i gruppen grundats redan i barndomen. I intervjumaterialet finns berättelser om att växa upp i en barnrik familj där ro och avskildhet kunde skapas genom flykten till bokens värld, om att finna trygghet i läsningen och att läsa sig ut ur en sjukdom. Flera deltagare vittnar om att samhällsengagemang och politiska frågor haft betydelse för deras läsintresse, för engagemanget i bokcirkeln och för valet av böcker. Anki hänvisar till kvinnliga 70-talsförfattare och hur deras böcker berört och stärkt hennes politiska ställningstaganden. Ett annat exempel är Berit som har sina rötter i arbetarklassen och beskriver sitt växande läsintresse som starkt kopplat till möjligheten att känna igen sig och få självinsikt. ”Det handlade om min egen historia, att få perspektiv på den”.

Att få leva sig in i andra världar och få kunskap om andras liv är enligt bokcirkelns deltagare ett viktigt motiv för läsning: ”Det känns som om man skulle vara en fattigare människa om man inte läste böcker och att man skulle ha mindre kunskap om andra människor” (Ninni). Igenkänning liksom att få kunskap (Felski, 2008) om andra människors liv och om samhället är återkommande teman i intervjuerna. I materialet finns fler exempel på att igenkänning ger upphov till en rad jämförelser och berättelser om egna och andras erfarenheter, både verkliga och fiktiva. Litteraturen ger möjlighet ”att se sig själv i ett större perspektiv” (Eva), ”att få självinsikt” (Berit) och att ”förflyttas till okända platser” (Cecilia).

I intervjuerna uttrycker deltagarna en fascination över vad litteraturen gör med läsaren. De beskriver vad som sker när de via litteraturen sätts i förbindelse med andra människors liv, möter och identifierar sig med den andre. Litteraturen framkallar ”reflektioner som gör att man börjar fundera på vem man själv är och mer på djupet, ganska svåra existentiella frågor” (Eva). Berit talar om det fantastiska som händer i oss när vi läser, ”jag skapar ju en hel värld, det är så otroligt mycket som händer i skallen, känslor och bilder, platser, rummen”. Enligt Moi (2009, s. 193) ligger litteraturens mening just i möjligheten till identifikation. Genom identifikation kan vi övervinna vår existentiella separation och förbinda oss med andra, att för ett ögonblick se världen som den andre, ”[to] see the world as another human being sees it while at the same time remaining oneself” (ibid. s. 194). Genom igenkänning och identifikation kan vi få en vidgad förståelse både av oss själva och den värld vi lever i. Flera deltagare nämner att läsningen leder till någon slags förändring, ”du möter något som gör att du förändras” (Ninni), ”[Det] påverkar min utveckling som människa” (Mia). I mötet med det främmande och

provocerande utmanas läsaren vilket, under förutsättning att läsaren förblir öppen och mottaglig, kan leda till självinsikt (Kompridis, 2009). På så sätt kan till exempel en fiktiv gestalt tjäna som en prisma genom vilken läsarens förståelse av sig själv kan brytas och förändras (Felski, 2008, s. 35).

Deltagarna berättar också varför de är med i bokcirkeln och hur de upplever samtalen. Samtliga deltagare lyfter fram den sociala gemenskapen som viktig, att vänskapen har stärkts genom träffarna och bidragit till att de fortsatt att hålla ihop. Samtalsklimatet beskrivs som ”tryggt” och ”tillåtande”. Möjligheten att dela läsupplevelser med andra och att få koppla den till livet och samhället lyfts fram som betydelsefullt.

När samtalen är som allra bäst associerar någon till något annat, något personligt eller något i samhället och så pratar vi om det, diskuterar, och sen återgår vi till boken och sen går vi åt ett annat håll. Det är mycket speciella samtal som inte finns nån annanstans. Böcker leder in i särskilda samtal. (Ninni)

Cecilia vill vara med ”för att få fler infallsvinklar, sånt som jag inte tänkt på, böcker som jag annars inte hade läst [...] man tolkar olika och då är det spännande att diskutera”. Flera kommentarer gäller att uppfattningen om boken förändras genom samtalen, ”boken växer och upplevelsen växer och berikas” (Anki), ”då kan man ändra sig men inte för att man är ängslig och ska hålla med utan för att man hör annat än vad man själv hade tänkt” (Mia). Berit säger att hon ofta blir ”överraskad av andras perspektiv och att det är så spännande”. Hon tycker att de bästa samtalen uppstår när de tycker olika. Så var det i samtalet om *Pappan och havet*, en bok hon inte blev särskilt engagerad i vid läsningen, men som blev ”riktigt intressant” när hon fick höra de andras upplevelser och tolkningar. Vidare handlar flera kommentarer om att genom samtalen inte bara får syn på sig själv utan också dom andra, ”hur man reagerar och varför, det är intressant och man förstår dom andra genom böckerna” (Mia).

Känslor och fysiska förnimmelser

Deltagarnas förhållningssätt till skönlitteratur och läsning är passionerat i betydelsen att deras intresse är präglad av en intensiv lust och längtan efter att läsa skönlitteratur, vars skildringar av karaktärer och levnadsöden de bär med sig i vardagen. I bokcirkelns samtal berättar deltagarna om upplevelser de haft under läsningen (Jfr. Balling, 2009; 2016). Dessa berättelser vittnar om uppslukande och känslomässigt starka läsupplevelser. Uttryck för kän-

lor kan dyka upp när som helst i samtalen och förekommer rikligt i materialet som helhet. Därmed blir de en viktig del av läspraktiken. Ibland är de kopplade till platsen eller situationen för läsningen som när Pia berättar om sin läsning av *Tre starka kvinnor*:

Alltså när jag började läsa den här boken, jag skulle resa till Lund och hälsa på en kompis och jag tänkte att jag börjar läsa på bussen [...] och så var det som slurp och så var jag helt fullständigt och totalt inne i boken. Jag bara satt där och läste och det var ändå rätt mycket folk och plötsligt visste jag inte var jag var. Alltså jag blev så tagen.

Pia beskriver en uppslukande läsning i vilken hon glömmer tid och rum och en läsning som gett upphov till starka känslor. Övriga deltagare ger uttryck för liknande upplevelser ofta förknippade med rent fysiska förnimmelser, ”det bara kröp i skinnet på mig”, ”jag fick så himla ont i magen” och med känslor som uppstått i förhållande till karaktärerna ”man kände hur han förnedrade sig själv hela tiden”, ”gud vilken tragisk figur”, ”jag blev så jävla förbannad”. Deltagarnas utsagor vittnar om en läsning präglad av inlevelse, en vilja att delta i det äventyr som litteraturen bjuder in till och att låta sig absorberas, trollbindas och beröras (Jfr. Felski, 2008; Moi, 2011; Kompridis, 2013).

I samtalen ger deltagarna ord åt läsoplevelser som förstärkts av känslor där kroppsliga förnimmelser, som rysningar, krypningar och illamående, varit viktiga – känslor, språkhandlingar och kropp förbinds. Att relationen mellan text och läsare också är en fysisk relation, en relation mellan två kroppar uppmärksammas av Littau (2008). Fysiska reaktioner på litteratur har emellertid ofta betraktats som obetydliga, irrelevanta eller naiva. Med referens till tänkare från antiken och framåt, visar Littau att dramats och poesins uppgift varit att just beröra sin publik, ”to release pity, incite passion or fill with horror” (ibid. s. 156). Utmärkande för läspraktiken är också att känslor delas, bekräftas och utvecklas i gruppens samtal. Ett exempel finns i en sekvens av samtalet om *Steglitsan* där Anki börjar med att säga att boken ”berört henne på ett obehagligt sätt”. Hennes utsaga bekräftas och konkretiseras i relation till olika delar av berättelsen genom andras utsagor om vad de funnit obehagligt ”ja han bara sket i dom, han hade fullt upp med sitt” (Eva), ”det här fruktansvärda drogelandet, då mårde jag nästan illa, så fruktansvärt” (Berit), ”det var snudd på outhärdligt” (Cecilia). Ninni håller med om att huvudpersonens situation var förfärlig men hon tycker att boken var skri-ven på ett sådant sätt ”att den aldrig riktigt grep mig”.

Vid en av bokcirkelträffarna berättar Berit om glädjen över och känslan av att få en alldeles ny och dessutom inbunden bok i sin hand:

Men det var ju så fint papper och att hålla i den och sen språket, ja det var en njutning att se det på papper, det tjocka pappret. Det är en dimension till men jag kan inte beskriva det men det blev en starkare upplevelse av texten. Jag minns att jag tyckte det var underbart med det fina pappret.

Berits talar här om ”en dimension till” av läsning som hon inte riktigt kan verbalisera eller förklara. Bokens yttre kvaliteter, ”att hålla i den” och att få njuta av ”det tjocka pappret” har gett upphov till känslor av glädje och njutning men också bidragit till en starkare läsoplevelse. När Felski (2011) skriver om betydelsen av att lyssna till vad människor berättar om sina läsoplevelser hänvisar hon till Bruno Latours Actor Network Theory (ANT). Latour (2005) skriver: ”If you are listening to what people are saying, they will explain at length how and why they are deeply *attached, moved, affected* by the works of art which make them feel things (s. 236).”. I Latours spår ser Felski (2011) texter som ”non-human actors” inbäddade i komplexa nätverk av praktiker, artefakter, förväntningar, tolkningar, känslor och förnimmelser, vilka alla kan tjäna som mediatorer (Latour, 2005) för textens möjliga betydelser. Skillnaden mellan ”an intermediary” och ”a mediator” är central i Latour’s teori, där mediatorer inte enbart förmedlar utan förändrar (ibid. s. 39). Således kan en text få olika betydelse i olika kontexter, ”the transaction between texts and readers are varied, contingent and often unpredictable” (Felski, 2008, s. 9; 2011). Den dimension som Berit försöker beskriva är en känsla som uppstår i förhållande till boken som artefakt och denna känsla leder till ”en starkare upplevelse av texten”. Genom att dela upplevelsen med gruppen blir hennes berättelse i sig också en aktör i ett nätverk av aktörer, mänskliga och icke-mänskliga, som rör sig i förhållande till varandra i läspraktiken.

Hos Ahmed (2004) ses känslor som sociala praktiker som rör sig mellan människor, ting och fenomen och som fastnar mer på vissa än på andra (ibid. s. 16, 195; jfr. Brännström, Jönsson & Svensson, 2011). I gruppens samtal om Pappan och havet delas, i olika grad, känslan av upprördhet över karaktärernas relationer och beteenden. Den delade känslan kommenteras av deltagarna; ”Vi blir upprörda över att hon [Muminmamman] inte gör nånting.” (Pia), ”Vilken tur att vi är arga och irriterade på det, att vi kan se det.” (Mia). Deltagarna ger uttryck för, iklär sig och tar in känslor som sina egna och

gemensamma. På så sätt blir känslor till subjektskapande rörelser (Brännström, Jönsson & Svensson, 2011, s. 14), man blir det man läser och känner, det man kan uttrycka och dela med gruppen, subjekt och objekt konstituerar varandra. Samtidigt fyller känslorna funktionen att hålla samman och stärka gruppens relationer t.ex. genom att deltagarna kan känna igen sig i och bekräfta varandra i känsloupplevelserna och att de blir mer synliga för varandra.

Frågor och kritiska reflektioner

Ett genomgående drag i alla samtal är att deltagarna minns boken tillsammans genom att ta upp sådant de upplever som centralt eller angeläget att diskutera och genom att ställa frågor kring oklarheter. Frågor kan ha uppstått i någons läsning eller bli synliga först i samtalet och kan röra romanens form, innehåll, karaktärer och deras livsförhållanden eller textens tomrum (Iser, 1992) som deltagarna finner det angeläget att tillsammans spekulera kring och därigenom fylla med mening. Samtalet stannar sällan vid texten och dess interna drag utan rör sig fram och tillbaka mellan å ena sidan texten och å andra sidan deltagarnas egna liv och samhällsfrågor som engagerar.

I Langers fjärde fas distanserar sig läsaren från texten men också från förståelsen och upplevelse av den (Langer, 2005, s. 34 f). I materialet finns flera exempel på olika slag av distanseringar. En fråga som rör romanens komposition uppstår vid läsningen av *Tre starka kvinnor* där deltagarna ställer frågan hur romanens tre delar hänger samman. Det finns en förväntan om att ”det skulle gå ihop, att dom skulle träffas på något sätt” (Anki). Olika möjligheter utforskas för att binda ihop berättelsen i tematiska spår där romanens karaktärer, barns och kvinnors utsatthet, männens makt och en fågel som symboliskt återkommer i alla delar blir viktiga ledrådar. Romanens öppna slut leder till spekulationer över hur det kommer att gå för karaktärerna, ”Hur går det för Fanta då?”, ”Vad händer tror ni?”. Att göra litterära erfarenheter innebär att utforska horisonter av möjligheter, att bygga föreställningsvärldar och att ställa frågor som kan följas upp både i litteraturen och i livet, skriver Langer (2005). Vidare menar hon att det är just spekulation skönlitteraturen uppmuntrar till, inte avslut (ibid. s 54), men naturligtvis sätter texten gränser för vilka innebörder som blir möjliga (ibid. s. 55).

Ett annat exempel på distansering i förhållande till författarens hantverk, där uppmärksamheten riktas mot textens litterära konstruktion, finns i samtalet om *Steglitsan*.

En fantastisk introduktion till vad som komma skall, just dom här miljöbeskrivningarna där han sitter ensam på ett hotellrum i Amsterdam och beskriver den här tavlan [...] hon beskriver så i detalj och boken är så metaforisk. Man undrar vem är den här mannen som sitter där på sitt hotellrum. Och sen återberättar han sin historia medan han sitter där. Bara det tycker jag var fantastiskt.

I samtalet om *Steglitsan* förundras deltagarna över det ”distanserade”, ”kyliga” och ”osentimentala” sättet att berätta som samtidigt kan väcka starka känslor hos läsaren, ”jag tyckte det var osentimentalt men blev ändå väldigt berörd” (Anki). Sättet att berätta och den upplevelse detta ger upphov till ses på avstånd, objektifieras, och blir föremål för gemensam reflektion (Jfr. Langer, 2005, s. 34).

Frågor om det skiftande berättarperspektivet finns i samtalet om *Tre starka kvinnor* och leder till en diskussion om möjligheten att skildra en karaktär genom en annans blick. Hur de själva känner för bokens karaktärer diskuteras som en effekt av att författaren styr deras sympatier och antipatier. Genom distanseringen växer förståelsen för hur romanen är konstruerad och hur det påverkar upplevelsen av texten:

Eva: Nej, han var ingen trevlig person men samtidigt så tragisk. När han beskrevs så tyckte jag ändå så förfärligt synd om honom, han var liksom fången i sin egen kropp och sina egna känslor.

Ninni: Han var också ett offer.

Mia: Ja så kan man säga om allihop.

Eva: Rudi kände jag för och Sonny men den där pappan kunde jag inte tycka om, patriarken ... men hon har ju medvetet skrivit honom så.

Ninni: Klart att det är medvetet.

Dialogen ovan är också ett exempel på intresset för romanernas karaktärer och deras egenskaper, något som också återkommer i alla observerade samtal. Deltagarna uppmärksammar karaktärerna och deras liv som om de vore verkliga människor och gör jämförelser både med sig själva och med andra. Enligt Long (2003) verkar det vara karaktärerna som gör att romanerna upplevs som verkliga för de läsare hon möter i bokcirkel (s. 153). Hennes läsare rör sig liksom läsarna i min undersökning mellan känslomässig närhet

och distans. Vidare lyfter Long fram vikten av att identifiera sig med karaktärerna och att identifikation inte enbart handlar om igenkänning utan också om att känna närhet till en karaktär (s. 153). Liknande resonemang för Moi (2009; 2011) i analyser av Beauvoirs syn på litteratur och läsning. Beauvoir läser inte bara för att lära utan också för att känna med och identifiera sig med författare och karaktärer.

For Beauvoir then, a good novel had to have the power to absorb, to hold and bewitch, to transport the reader into its world, to make him or her not so much take the fiction for reality, as to be able to experience the fiction as deeply as reality, while full well knowing that it is fiction. (Moi, 2009, s. 134)

Identifikation med både författare och karaktärer förekommer i relation till *Pappan och havet* och *Varför vara lycklig när man kan vara normal*. För att få svar på frågor eller reda ut oklarheter söker sig deltagarna till de kunskaper om författaren och det sammanhang boken kommit till i som finns i gruppen, vilket också är ett sätt att stiga ut ur upplevelsen och betrakta den på avstånd. Utflykter till författarnas biografi är särskilt framträdande i samtalet om *Pappan och havet*, vilket delvis kan förklaras av att flera deltagare läst biografien *Tove Jansson: arbeta och älska* (Karjalainen, 2014). I samtalet uppstår frågor om karaktärernas egenskaper och beteenden och svaren söks i Tove Janssons uppväxt och relation till föräldrarna. Sökandet efter förklaringar i det biografiska vävs samman med egna erfarenheter t.ex. av 50-talets pappor, ”jag tänker på det tidstypiska, hur pappor och män var på 50-talet” (Pia). Pia exemplifierar med minnen från sin egen barndom där allt i hemmet anpassades efter pappan, ”när pappa vilar ska det vara tyst, när pappa är hungrig då äter vi” (Pia), och menar att boken i det avseendet är en skildring av en tidsepok. *Pappan och havet* ses som en berättelse om vuxnas problem som ”bygger mycket på hennes [Tove Janssons] egen familj” (Cecilia).

Samtalet om Jeanette Wintersons självbiografi *Varför vara lycklig när man kan vara normal* domineras av reflektioner över huvudpersonens förmåga att mot alla odds resa sig ur bandomens utsatthet. Utgångspunkten är boken och de frågor den väcker. Svaren söker deltagarna i bokens innehåll men också i sådant de hört, sett och läst om svåra uppväxtförhållanden och adoptivbarns situation. Vidare används Wintersons *Det finns annan frukt än apelsiner* (1990) och Jackie Ferns uppväxtskildring *Rövardotter* (2014) för att fördjupa diskussionen. I pendlingen mellan olika verkligheter använder deltagarna lagar och förordningar om adoption och umgängesrätt, exempel

på sociala myndigheters övertramp och berättelser som finns nära, hos vänner och kollegor, och i andra böcker de läst. Olika berättelser blir till rörelser i rummet vilka vidgar förståelseramen för Wintersons självbiografi men också för egna och andras livsöden.

Vidare relateras samtalet till frågor om kvinnors villkor, destruktiva maktförhållanden, arv och miljö och vikten av att hitta ”gnistan”, ”drivkraften” i livet. Här används textvärlden för att samtala om förhållanden i samhället eller i det egna livet, vilket i sin tur leder till reflektioner över egna upplevelser, tankar och känslor. De fiktiva föreställningsvärldarna och läsarnas egna världar sätts i växelverkan (Langer, 2005 s. 35). Langer menar att denna tredje fas i läsningen, då vi stiger ut ur föreställningsvärlden och får möjlighet att kritiskt reflektera över oss själva och det vi vet, är den mest kraftfulla eftersom det är i den fasan läsningen kan få oss att ompröva och ”föreställa oss andra värderingar, övertygelser och känslor” (ibid. s. 34). Den kritiska reflektionen är här djupt förbunden med både känslomässiga upplevelser och med det sociala samspelet i gruppen (Jfr. Mälkki. s. 8). I bokcirkelns läspraktik leder mötet med andra deltagares erfarenheter och tolkningar till perspektivskiftet som innebär att de individuella föreställningsvärldarna växer och förändras. Samtalen handlar sällan om att hitta svar att bli överens om, utan att söka flera möjliga svar som kan brytas mot varandra, ”vi söker och vi söker” (Mia). Gruppens funderingar och frågor syftar till att nå en djupare förståelse av romanens innebörder, men också till att förstå och kritiskt reflektera över förhållanden utanför romanen som har med samhället och det egna livet att göra och som i sin tur kan kasta ljus över det som utspelar sig i romanens värld.

Diskussion

Syftet med studien är att förstå dels vad som är utmärkande för den undersökta bokcirkelns läspraktik, dels att förstå det meningsskapande som sker inom ramen för läspraktiken. Analysen visar att träffarna präglas av en relativt fast struktur med tre akter som fyller olika funktioner; att få möjlighet till avkoppling och småprat, att få dela sin läsupplevelse med andra och att tillsammans välja bok för nästa träff. De konventioner som råder för samtalen skapar förutsättningar för aktivt deltagande i en social praktik där boken är navet men där förutsättningarna för meningsskapande ligger i att samtalet också rör sig bortom boken till angelägna frågor om samhället och livet. Livserfarenheter och samhällsfrågor upptar en stor del av deltagarnas samtal

och formar tillsammans med bokvalet, kvinnliga författare som skriver om kvinnor och deras livssituation, gruppens gemensamma identitet.

I samtalen ges läsupplevelsen så som den artikuleras av deltagarna (se Balling, 2009), stor uppmärksamhet. Deltagarna låter sig överraskas, förundras och provoceras av litteraturen. De ger uttryck för läsupplevelser som är präglade av inlevelse i och identifikation med verkets karaktärer och levnadsöden och en läsning som är öppen för det äventyr som texten erbjuder (Jfr. Moi, 2011). Identifikationen förutsätter att läsaren kan se aspekter av sig själv i och därigenom bli mottaglig för det eller den som är främmande (Jfr. Felski, 2008; Kompridis, 2013; Moi, 2009). Med igenkänning och identifikation följer känslor, ibland fysiskt kännbara, av närhet till karaktärerna men också av frustration och oro. Att ge uttryck för känslor och tillsammans söka svar på frågor som uppstår i den ensamma läsningen eller i samtalet, i synnerhet sådana frågor som har bäring på det egna livets utmaningar, är en stark drivkraft i läspraktiken. Genom uttryck för känslor får deltagarna syn på och kan bekräfta varandra. Känslor blir till sociala handlingar, något som görs och delas av gruppen (Jfr. Ahmed, 2014), och de kan därmed fungerar stärkande för den sociala gemenskapen.

Läspraktiken kan karaktäriseras som ett utforskande av möjligheter såväl i litteraturen som i livet (Jfr. Langer, 2005). Genom att uppmärksamheten riktas mot förhållanden som kan relateras till världen utanför fiktionen formas ett samtal med långa passager av kollektivt kritiskt och reflekterande tänkande där deltagarna pendlar mellan närhet och distans och rör sig från text till liv och från liv till text i sitt meningsskapande. I reflektionen finns en potential för att vidga och kanske omformulera en tidigare förståelse av ett fenomen, en upplevelse eller av sig själv men också av andra deltagare. Den sociala interaktionen i gruppen ger förutsättningar för perspektivbyten och för förändringar av tidigare uppfattningar. Deltagarna talar om att upplevelsen av texten berikas och förändras genom samtalen, att de själva förändras genom både läsupplevelsen och boksamtalen och att delandet av läsupplevelser leder till att deras syn på varandra förändras.

Deltagarna objektifierar på olika sätt både sin förståelse och upplevelse av texten och själva texten med dess uttrycksmedel och samhällsliga kontext. Deras läsning blir därmed också både reflekterande, kritisk och analytisk men på ett annat sätt och med andra redskap än den professionella textanalytiska läsning som tillämpas inom litteraturvetenskapen (Jfr. Bergenmar, 2010; Persson, 2011; Warner 2004). Verksamheten i bokcirkeln påverkar kvinnornas reflektioner över sina liv och sin plats i samhället på ett avgö-

rande sätt. Det tycks också finnas en tydlig koppling mellan litteraturläsningen i bokcirkelns sociala praktik och ställningstaganden och engagemang i politiska frågor. De ovan nämnda aspekterna av bokcirkelns läspraktik ger viktiga insikter om vardagliga läsares läsning som här visar sig vara varken naiv, okritisk eller enbart trivial konsumtion (Jfr. Guillory, 2000; Stockwell, 2005).

Dessa aspekter är betydelsefulla också i ett litteraturdidaktiskt perspektiv, där ett närmande mellan vanliga och professionella sätt att läsa kan vara särskilt fruktbart i arbetet med att stimulera barns och ungdomars läsning och utveckling till kritiska och analytiska läsare och tänkare (se Langer, 2005). Med utgångspunkt i resultatet av min undersökning vill jag lyfta fram vikten av att ge utrymme för den individuella läsoplevelsen med allt vad den kan rymma av känslor, inlevelse, identifikation, kritik och avståndstaganden. Vidare menar jag att det är viktigt att få möjlighet att dela sin läsoplevelse med andra i former där det känns tryggt att uttrycka känslor och åsikter såväl som kunskaper och förståelse. I ett litteratursamtal kan förståelsen för ett litterärt verk utvecklas och fördjupas genom mötet mellan olika föreställningsvärldar och genom de frågor om livet och samhället som litteraturen väcker, samtidigt som texten och dess uttrycksmedel och hur dessa kan påverka vår läsoplevelse uppmärksammas.

Referenser

- Ahmed, S. (2004). *The cultural politics of emotion*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Alvesson, Mats (2011). *Interpreting interviews*. London: SAGE.
- Alvesson, Mats & Skoldberg, Kaj (2009). *Reflexive methodology: new vistas for qualitative research*. (2. ed.) Los Angeles: SAGE.
- Balling, Gitte (2009). *Litterær æstetisk oplevelse. Læsning, læsoplevelse og læsundersøgelser. En diskussion af teoretiske og metodiske tilgange*. Diss. København: : Danmarks Biblioteksskole.
- Balling, Gitte (2016). *What is a Reading Experience? The development of a Theoretical and Empirical Understanding*. I McKechnie, L., Skjerdingsstad, K.I., Rothbauer, P.M., Oterholm, K. & Persson, M. (Red.), *Plotting the reading experience: theory, practice, politics* (pp. 37-53). Waterloo, Ontario: Wilfrid Laurier University Press.
- Barton, David (2007). *Literacy. An Introduction to the Ecology of Written Language*. Malden/Oxford: Blackwell.

- Bergman, Jenny (2010). Läsningens disciplinering. Om litteratursyn och litteraturundervisning. *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 40(3-4), 17-26.
- Bergman, Lotta (2007). Gymnasieskolans svenskämnen: en studie av svenskundervisningen i fyra gymnasieklaser. Diss. Lund : Lunds universitet, 2007. Malmö.
- Bergman, Lotta & Persson, Magnus (2013). Läsningens scener. Om författarbesök i skolan. I J. Björkman, B. Fjæstad (Red.), *Läsning. Riksbankens jubileumsfonds årsbok 2013/2014* (s. 122-134). Göteborg & Stockholm: Makadam.
- Brännström Öhman, Annelie, Jönsson, Maria & Svensson, Ingeborg (Red.) (2011). *Att känna sig fram: känslor i humanistisk genusforskning*. Umeå: h:ström - Text & kultur.
- Collins, Jim (2010). *Bring on the Books for Everybody: How Literary Culture Became Popular Culture*. Durham, NC: Duke University Press.
- Felski, Rita (2008). *Uses of literature*. Malden, Mass.: Blackwell Publishing.
- Felski, Rita (2011). Context Stinks. *New Literary History*, 43(4), 573-691.
- Ferm, Jackie & Ola Brising (2014). *Rövardotter*. Stockholm: Bookmark.
- Fuller, Danielle. & Rehberg Sedo, DeNel (2013). *Reading beyond the book: the social practices of contemporary literary culture*. New York: Routledge.
- Guillory, John (2000). The Ethical Practice of Modernity. The Example of Reading. I Garber, M.B. Garber, B. Hanssen & R. L. Walkowitz (Red.), *The Turn to Ethics*, (pp. 29-46). New York: Routledge.
- Hartley, Jenny (2002). *The Reading Groups Book. With a Survey Conducted in Association with Sara Turvey*. Oxford: Oxford University Press.
- Iser, Wolfgang (1992). Läsprocessen – en fenomenologisk betraktelse. I Entzenberg, C. & Hansson, C (Red.), *Modern litteraturteori, del 1*. Lund: Studentlitteratur.
- Jansson, Tove (1965/2015). *Pappan och havet*. Stockholm; Rabén & Sjögren.
- Karjalainen, Tuula (2014). *Tove Jansson. Arbeta och älska*. Stockholm: Norstedts.
- Kompridis, Nikolas (2013). Recognition and Receptivity. Forms of Normative Response in the Lives of the Animals We Are. *New Literary History*, 44(1), 1-24.
- Knutas, Edmund (2008). *Mellan retorik och praktik: en ämnesdidaktisk och läroplansteoretisk studie av svenskämnena och fyra gymnasielärares svenskundervisning efter gymnasiereformen 1994*. Diss. Umeå : Umeå universitet, 2008. Falun.

- Kvale, Steinar & Brinkmann, Svend (2009). *InterViews: Learning the Craft of Qualitative Research Interviewing*. (2. ed.) Los Angeles: Sage Publications.
- Langer, Judith (2005). *Litterära föreställningsvärldar. Litteraturundervisning och litterär förståelse*. Göteborg: Daidalos.
- Latour, B. (2005). *Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory*. Oxford: University Press.
- Littau, K. (2006). *Theories of reading: books, bodies, and bibliomania*. Cambridge, UK: Polity.
- Long, Elisabeth (2003). *Book Clubs: Women and the uses of Reading in Everyday Life*. Chicago, Ill.: Univ. of Chicago Press.
- Mälkki, Kaisu (2011). *Theorizing the Nature of Reflection*. Helsinki: University Press.
- Moi, Toril (2009). What can Literature Do? Simone de Beauvoir as a Literary Theorist. *PMLA*, 124(1), 189-198.
- Moi, Toril (2011). The Adventure of Reading. *Literature and Philosophy, Cavell and Beauvoir. Literature & Theology*, 25(2), 125-140.
- Ndiaye, Marie (2012). *Tre starka kvinnor*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Persson, Magnus (2011). On the Differences Between Reading and Studying Literature. In J. Alber, S. Iversen, L. B. Jacobsen, C. M. Reestorff, R. A. Kragelund & H. S. Nielsen, (Red.), *Why study literature?* (pp. 177-193). Århus: Aarhus University Press.
- Persson, Magnus (2014). Inlevelsens dialektik. Om litteraturvetenskaplig och vardagliga läspraktiker i det nya medielandskapet. Hämtad den 15 mars, 2017, från Malmö högskola. <http://www.mah.se/Forskning/Sok-pagaende-forskning/Inlevelsens-didaktik/>
- Persson, Magnus (2015). Att läsa runt omkring texten. Om läspraktikernas mångfald, kritisk paranoia och litteraturdidaktiska glapp. I M. Jönsson & A. Öhman (Red.), *Litteratur och läsning: litteraturdidaktikens nya möjligheter* (s. 21-41). Lund: Studentlitteratur.
- Persson, Magnus (2016). The hidden foundation of critical reading. I McKechnie, L., Skjerdingsstad, K.I., Rothbauer, P.M., Oterholm, K. & Persson, M. (Red.), *Plotting the reading experience: theory, practice, politics* (pp. 19-36). Waterloo, Ontario: Wilfrid Laurier University Press.
- Rehberg Sedo, DeNel (2004). *Badges of Wisdom, Spaces for Beeing. A Study of Contemporary Women's Book Clubs*. Canada: Simor Frazer University.

- Rydbeck, Kerstin (2012). Läsandets cirklar. Om ett pågående forskningsprojekt. I B. Andér (red.). År det samma bok vi läst?: Om en långlivad bokcirkel (s. 131-152). Skärholmen: Kata.
- Rydbeck, Kerstin (2016). Reading Groups in Swedish Public Libraries. I McKechnie, L., Skjerdingsstad, K.I., Rothbauer, P.M., Oterholm, K. & Persson, M. (Red.), Plotting the reading experience: theory, practice, politics (pp. 233-245). Waterloo, Ontario: Wilfrid Laurier University Press.
- Schultz Nybacka, P. (2011). Bookonomy: the consumption practice and value of book reading. Diss. Stockholm : Stockholms universitet, 2011. Stockholm.
- Stockwell, Peter (2005). Texture and Identification. *European Journal of English Studies* 9(2), 143–53.
- Stridsberg, Sara (2006). Drömfakulteten. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Söderlund, Petra (2004). Läsarnas nätverk: om bokläsare och Internet. Uppsala: Avd. för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet.
- Tartt, Donna (2013). Steglitsan. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Taylor, Joan Bessman (2007). When adults talk in circles: book groups and contemporary reading practices. University of Illinois at Urbana-Champaign, 2007.
- Thavenius, Marie (2017). Liv i texten. Om litteraturläsning i en svenskläro-utbildning. Malmö: Malmö högskola.
- Warner, Michael (2004). Uncritical Reading. I J. Gallop (Red.). *Polemic. Critical or Uncritical*, (pp. 13-38). London: Routledge.
- Vetenskapsrådet Expertgruppen för etik (2016). God forskningssed. Johaneshov: MTM.
- Winterson, J. (1990). Det finns annan frukt än apelsiner. Stockholm: Gedin.
- Winterson, Jeanette (2012). Varför vara lycklig när man kan vara normal. Stockholm: Wahlström & Wistrand.